

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Ulrich Köpf

PRIMOŽ TRUBAR KOT TEOLOG

UVOD

Kdor želi govoriti o Primožu Trubarju kot teologu,¹ se ne bi smel zadovoljiti z analizo strokovne sekundarne literature, temveč bi moral izpeljati misli slovenskega reformatorja kar iz njegovih del. Toda slovenskega jezika, v katerem je Trubar oblikoval večji del svojih spisov in prevodov *Svetega pisma*, žal ne obvladam. Po drugi strani pa so v njegovih knjigah predgovori v nemškem jeziku, v katerih sta predstavljena namen in vsebina posameznega dela. Iz teh predgovorov² ter dodatno iz nemških in latinskih pisem in izjav³ je vendar mogoče razbrati marsikaj o versko-teološki strani njegovih del – o *tisti* strani torej, ki je po mojem mnenju najpomembnejši motiv vsega njegovega delovanja. Seveda obžalujem, da mi ostanejo prikrita dela, kakršno je slovenska *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* h knjigi *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta* (1557–58), torej k slovenskemu prevodu evangelijev in apostolskih del. V predgovoru Trubar na

- 1 Predavanje dne 5. junija 2008 na znanstvenem simpoziju »500 let Primoža Trubarja. Reformator med Slovenijo in Württembergom« na gradu Hohentübingen.
- 2 Predgovori so zbrani v zelo koristni izdaji: Oskar Sakrausky, *Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte, 5. serija, 1. knjiga. Dunaj-Ljubljana 1989; v nadaljevanju skrajšano: Sakrausky. Moji citati izvirajo iz te izdaje, vendar so kratice izpisane.
- 3 Theodor Elze, *Primus Trubers Briefe mit den dazu gehörigen Schriftstücken gesammelt und erläutert* (Knjižnica literarnega društva v Stuttgartu 215), Tübingen 1897; v nadaljevanju skrajšano: Elze. – Tudi: Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Korespondence pomembnih Slovencev 7, Ljubljana 1986; v nadaljevanju skrajšano: Rajhman.

ULRICH KÖPF

skoraj 200 straneh predstavi pregled krščanskega verskega nauka: ne le uvod v evangelije, temveč tudi obširno skico odrešenjske zgodovine od stvaritve prvega človeka do pogube človeške narave in njene obnovitve s pomočjo Sina Božjega. »Skratka, v tem slovenskem predgovoru učim svoje ljube rojake prav skrbno, najpreprosteje, z jasnimi, razumljivimi besedami in izčrpnimi izvajanji, zakaj se je večni Sin Božji, Jezus Kristus, naš gospod in edini odrešenik, učlovečil, zakaj je trpel in umrl, kako postanemo deležni vseh njegovih dobrot in zaslug edino s pravo vero vanj, in druge krščanske nauke[...].«⁴ Iz nemškega predgovora vendarle izvemo najpomembnejše Trubarjeve misli, medtem ko se argumentiranje teologa in način dela prevajalca *Svetega pisma* v celoti razodenejo le tistemu, ki razume tudi slovensko besedilo. Menim pa, da lahko v takih okoliščinah kljub temu izpeljem nekatere ugotovitve o Trubarju teologu.

1. STALIŠČE PRIMOŽA TRUBARJA DO ZNANSTVENE TEOLOGIJE

Opredelitev Primoža Trubarja začnjam z ugotovitvijo: Trubar ni bil znanstveni teolog.

To je razvidno že iz njegove izobrazbe.⁵ Trubar v svoji mladosti ni bil deležen niti takrat običajne sholastične izobrazbe, prav tako ne v predmetih artistične fakultete, niti temeljite humanistične izobrazbe. Po kratkem šolanju na hrvaški Reki je približno dve leti preživel v Salzburgu; najbrž je obiskoval šolo samostana sv. Petra. Nato je v Trstu postal sodelavec humanistično izobraženega škofa Petra Bonoma, ki je tudi skrbel za izobraževanje svojih duhovnikov. Pri njem je Trubar najprej spoznal *Parafraze* Erazma Rotterdamskega k *Novi zavezi*, serijo latinskih, toda preprostih razlag knjig *Nove zaveze*, ki je izhajala med letoma 1510 in 1524, ter pozneje tudi Calvinovo delo o

4 Nemški predgovor k *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta*, Tübingen 1557–58 (Sakrausky, str. 100).

5 O tem Mirko Rupel, *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators*. Prevod Balduin Saria. Südosteuropaschriften 5, München 1965, str. 14–32.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

nauku krščanske vere *Istitutio Religionis christianae*.⁶ Bonomo ga je leta 1528 poslal na dunajsko univerzo, ki pa jo je mladenič zaradi nevarnosti turških vpadov že po letu dni zapustil. Vemo samo, da se je 14. aprila 1528 vpisal na dunajsko univerzo.⁷ Več o tem, katero fakulteto je izbral in kakšna je bila študijska smer kratkega študija na Dunaju, ni znano. Ko je bil leta 1530 posvečen za duhovnika,⁸ ni imel akademske izobrazbe; ta za posvetitev tudi ni bila potrebna. Kot je sam dejal, je obvladal latinski, nemški in italijanski jezik, tekoče je govoril seveda slovenski jezik, ki pa pred njim ni bil knjižni jezik,⁹ medtem ko je hrvaški jezik sicer razumel,¹⁰ a hrvaške pisave glagolice ni znal ne brati ne pisati.¹¹ Ker se je v latinskem jeziku počutil negotovo, se je njegovi uporabi po možnosti izogibal.¹² Neznana sta mu bila tudi oba svetopisemska jezika, hebrejščina in grščina, kot je nenehno poudarjal: »Ne poznam nobene hebrejske črke, grško ne znam prav brati; vsakdo pa, ki bi hotel prevajati biblijo, mora najprej

6 Trubar je dve desetletji pozneje v nemškem predgovoru h knjigi *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta* iz leta 1557–58 (glej opombo 4) oba imenoval v isti sapi: »On je na svojem dvoru meni in drugim razlagal poleg Vergilija tudi Erazmova Parafraze in Calvinove Institutiones v laškem, nemškem in slovenskem jeziku.« (Sakrausky, str. 95 sl.).

7 Rupel (glej opombo 5), str. 23.

8 Dokazi pri Ruplu (glej opombo 5), str. 32, opomba 79.

9 Nemški predgovor h knjigi *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta 1557* (glej opombo 4, Sakrausky, str. 104): »Sv. Pavel prišteva tudi raznovrstne jezike med darove Svetega Duha, a Bog mi je iz posebne milosti zaradi Jezusa Kristusa naklonil znanje slovenskega jezika, kakor ga govore v deželi Krajnski, pa sem v njem pridigal, kakor veste, sedemnajst let v raznih krajih slovenskih dežel. Tako razumem tudi precej latinsko, nemško in laško.«

10 Naslovljeno kralju Maksimilijanu 2. 1. 1860; »[...] hvala Bogu, razumem hrvaški jezik kakor vsi Kranjci in Metličani precej dobro.« (Elze, str. 43; Rajhman, 40, 43.)

11 Nemški predgovor h knjigi *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta 1557–58* (Sakrausky, str. 97): »Poleg tega ne znam hrvaški ne brati ne pisati.«

12 Naslovljeno Heinrichu Bullingerju 13. 3. 1557. »Vobis et huiusmodi eruditissimis viris Latine haud libenter scribo, nisi necessitate compulsus [...] nam vereor in scribendo latine ne committam aliquem soloecismum et ne peccem in Priscianum.« (Elze, str. 26.) »Vam in nadvse učenim možem nerad po latinsko pišem, razen če je nujno [...] zakaj bojim se, da ne bi, če latinsko pišem, napravil sintaktične napake in grešil zoper Prisciana.« (Rajhman, 27, 29.) Razumel pa je latinščino »prav dobro« (prav tam).

ULRICH KÖPF

dobro in temeljito razumeti ta dva jezika.«¹³ Trubar je *Sveto pismo* prevajal v slovenščino iz latinskih in nemških prevodov. S tem je v marsičem močno zaostajal za tem, kar je bilo samoumevno pri prevajalcih *Svetega pisma* v Wittenbergu in Zürichu, ki so bili vešči hebrejščine in grščine. Dosežek Trubarja kot prevajalca je na drugem področju: v stvaritvi knjižnega jezika, v katerem je Slovincem približal *Sveto pismo*.

Značilnost, da Trubar ni bil znanstveni teolog, vsaj ne v smislu univerzitetne teologije, je opazna tudi v vsem njegovem literarnem delu. Poleg prevoda *Svetega pisma* obsega njegovo delo še katekizme, izpovedi, prikaz »kratkih razumnih naukov« in pridige. Po drugi strani ni ustvaril znanstvenega komentarja h kakšni knjigi *Svetega pisma* ali kakšnemu drugemu tradicionalnemu delu, ni napisal sistematičnega prikaza v smislu poučnega komentarja niti znanstvene obravnave dogme ali etične tematike. Njegova dela delno temeljijo na že obstoječih besedilih ali pa se po njih ravna. Katekizmi iz let 1550, 1567 in 1575 so napisani pod vplivom predvsem Johannesa Brenza. *Edni kratki razumni nauci* v hrvaškem jeziku v glagolici ali cirilici so nastali po vzoru dela Philippa Melanchthona *Loci* iz leta 1535.¹⁴ V delu *Articuli oli dejli te prave, stare vere kersčanske* je Trubar združil augsburško, württemberško in saško veroizpoved.¹⁵

Pri natančnem pogledu ugotovimo, da je Trubar omenjena dela reformatorjev uporabil z največjo samoumevnostjo. To je mogoče ugotoviti že v nemških predgovorih in tudi po drugih značilnostih. Tudi dolgi predgovor k *Novi zavezi* iz leta 1557 ponuja vsekakor izvorni pregled krščanskega verskega nauka.

13 Nemški predgovor h knjigi *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta* 1557–58 (Sakrausky, str. 97); primerjaj isto delo str. 103: »Ne znam ne hebrejščine ne grščine.«; pismo Bullingerju 13. 9. 1555 (Elze, str. 20; Rajhman, str. 23, 24): »saj ne znam ne grško ne hebrejsko«.

14 *Edni kratki razumni nauci, naipotrebnei i prudnei. Die fürnämptsten Hauptartickel Christlicher Lehre, auß der lateinischen, teütschen vnd Windischen Sprach, in die Crobatische jetzund zum ersten mal verdolmetscht, vnnd mit Crobatischen Buchstaben getruckt.* Tübingen 1562 (Sakrausky, str. 235 sl.).

15 *Articuli oli dejli te prave, stare vere kersčanske. Drey Christliche Confessionen, namlich Augspurgische, Wirtembergische vnd Sächsische,[...] auß Latein vnd Teütsch, in diß Windisch Buch zusammen gezogen,* Tübingen 1562.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Razlog, da Trubar ni pisal prispevkov k takratni teološki diskusiji, ni tičal v tem, da njihovi ravni ne bi bil kos, temveč v specifični ciljni usmerjenosti in naslovnih njegovih del, katerih jezik sodobnikom sploh ni bil dosegljiv. Od teologov, kot so bili Melanchthon, Brenz, Calvin in drugi, sploh ni mogel pričakovati, da se bodo odzvali na njegova dela. Toda zdi se tudi, da Trubar ni zastopal kakršne koli izstopajoče teološke teze. Primož Trubar – tako bi lahko rekli za zdaj – ni bil akademski, znanstveni teolog, temveč je bil izredno praktičen. Bil je – omejeno – izobražen duhovnik brez trdnega institucionalnega ozadja, ki je želel rojakom približati svetopisemsko-krščansko vero v reformacijski obliki in je bil osredotočen tudi na reformo njihovega življenja, ki obsega veliko več kot samo vero. Kljub temu lahko v besedilih, ki jih po jezikovni strani tudi razumem, najdemo kar nekaj teološkega razmišljanja. Njegovo prizadevanje za določeno stališče v cerkveno-verskih sporih v takratnem času je bilo mnogim v spotiko.

2. CERKVENO-VERSKA USMERITEV PRIMOŽA TRUBARJA

Pri ukvarjanju s teologom reformacije se neizogibno pojavlja vprašanje o njegovem stališču v verskih sporih. Ni dvoma, da se je Trubar pri svojih štiridesetih letih popolnoma odvrnil od rimske katoliške Cerkve. Njegovo preusmerjanje k reformaciji je moralo potekati že več let pred tem. Prvič se je z reformacijsko mislijo najbrž srečal v svojih zgodnjih dvajsetih letih v Salzburgu. Luthrovi reformacijski spisi so bili takrat že razširjeni po vsej Evropi. Nato so bili najbrž za Trubarja odločilni vplivi v okolici škofa Bonoma. Z branjem spisov Erazma Rotterdamskega se je pripravil na reformacijske zamisli stopnjevala, z njimi pa se je Trubar takrat srečeval tudi v Zwinglijevih in pozneje Calvinovih delih. V poznih 20. letih 16. stoletja je reformacija prodrla v Ljubljano; tu je začel Trubar v 1. polovici 30. let začel delovati kot pridigar. Trubar je torej prevzemal pobude iz wittenberške in tudi švicarske reformacije. Kot je leta 1554 poročal Heinrichu Bullingerju, se je pri svojih prevodih psaltrov ravnal po delih Švicarjev Rudolfa Gwaltherja in Wolfganga Muscu-

ULRICH KÖPF

lusa.¹⁶ V naslednjem letu je v pismu Bullingerju hvaležno poudaril, da že sedemnajst let uporablja njegove komentarje in tudi spise Konrada Pellicana.¹⁷ Ko se je leta 1548 zatekel v Nürnberg k Veitu Dietrichu, se je moral – vsaj navzven – odločiti za wittenberško usmeritev. Večkrat je tudi izrazil pripadnost »luterancem«.¹⁸ Kako neodločno se je s tem postavil na stran strogo luteranske linije, je videti že v njegovih stalnih stikih z Bullingerjem po letu 1548 in v vsebinskih izjavah.

Primož Trubar je skušal spraviti wittenberško in züriško reformacijo. Ta posredovalna težnja se v njegovi teologiji kaže najizraziteje v tem, kako je obravnaval najspornejšo tematiko: razlago Gospodove večerje. Ravno o tem se Luther in Zwingli na Marburškem kolokviju leta 1529 nista sporazumela in ta točka je tudi dolgo ostala jabolko spora med wittenberškimi in švicarskimi reformatorji. Trubar se kljub pripadnosti luteranstvu ni dokončno opredelil za strogo luteransko smer in se je izrecno branil pred očitkom, da je pripadnike zwinglijevske usmeritve obsodil kot krivoverce.¹⁹ Še pogosteje se je moral braniti pred sumničenji iz luteranskih ali staroverskih krogov, da naj bi bil privrženec Švicarjev in spiritualistov oz. zanesenjakov, sanjačev. Tako je leta 1560 potožil kralju Maksimilijanu, da so ga pri württemberškem vojvodi neupravičeno zatožili, »da so baje v mojih tiskanih slovenskih knjigah nepravilni prevodi, velike zmote, krive razlage, krivoverski in zwinglijanski nazori o krstu, Gospodovi večerji, opravičenju itd.«²⁰ V predgovoru k pregledu svojih do leta 1561 izdanih slovenskih objav je očitek zavrnil, »češ da ni spiritualist in da

16 Rupel, *Primus Truber* (glej opombo 5), str. 227 sl.

17 Elze, str. 19 sl.

18 »Mi Luteranci«: npr. predgovor h knjigi *Ta celi Psalter Davidov*, Tübingen 1566 (Sakrausky, str. 341); h *Katekizmu*, Tübingen 1575 (prav tam, str. 374).

19 Naslovljeno Bullingerju 13. 3. 1557 iz Kemptena (Elze, str. 23 sl.; Rajhman, str. 25–26, 28): »In pri tem vam ne morem prikriti, da se mi je v času, odkar sem tu, zgodilo, da so nekateri v Ravensburgu in Memmingenu o meni govorili, češ da sem tu javno na prižnici vse zwinglijance preklel in jih za krivoverce zmerajl. In kolikor bi bila prišla taka govorica o meni tudi do vas in drugih služabnikov helvetskih cerkva, nikakor tega ne verjemite ter me opravičite, zakaj tega nisem ne v slovenskih deželah ne v Rothenburgu nad Taubero, še manj pa tu na prižnici niti v zasebnih pogovorih nikoli ne mislal ne govoril [...]«

20 Elze, str. 36; Rajhman, str. 38, 41.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

v svojih slovenskih knjigah ni zapisal in ne tiskal napačnih stališč, ki nasprotujejo augsburški veroizpovedi.²¹ Trubarjevega pomočnika naj bi v Nürnbergu protestantni pridigarji in meščani spraševali o gospodarjevi pripadnosti, se pravi, »ali njegova vera sodi v Zwinglijevo, Calvinovo ali Schwenkfeldovo ali kako podobno sekto in ali je njim sorodna.«²² Leta 1563 se je v pismu iz Ljubljane Nikolausu von Gravenecku, višjemu odvetniku v Urachu, potožil o neenotnosti med visoko izobraženimi teologi zaradi Gospodove večerje in zapisal: »Mi učimo in enodušno verujemo Kristusovim besedam pri večerji, da letu prejmemo pravo telo in pravo kri Kristusa Gospoda v duhu in veri ter da postanemo resnično deležni telesa in krvi Kristusa, to je njegove zasluge, po Pavlovi besedi, 1 Kor 10.«²³ Prek nürtinškega župnika in generalnega superintendenta Christophu Binderja je to Trubarjevo priznanje prišlo k tübingenskemu profesorju in kanclerju Jakobu Andreaeju, ki je nemudoma obvestil vojvodo Krištofa. Ker so v Urachu ravno takrat tiskali slovenski cerkveni red (*Cerkovna ordninga*), so se zbal, da bi Trubar želel vanj vključiti formulacije kot v priloženi izpovedi (»confession de coena domini«).²⁴ Opozorjeni vojvoda, ki je sumničil, da imajo Trubarjeve besede »logiko zwinglijevstva«, je Trubarja pozval, naj opusti nepotrebna stališča Zwinglija in »vztraja pri augsburški veroizpovedi«; zagrozil mu je, da ga bo prijavil pri kralju Maksimilijanu.²⁵ Šele po dolgotrajnih pogajanjih mu je dovolil tiskanje slovenskega cerkvenega reda (izšel 1564).²⁶

Taki dogodki so Trubarja vedno znova pripravili do tega, da je izpovedal pripadnost augsburški veroizpovedi.²⁷ Po sporočilu Andreaeja iz leta 1564 naj bi razložil, »da sta zanj Kristusovo telo in kri pri

21 *Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher, die von Primo Trubero biß auff diß 1561. Jar in Truck geben seind*, Tübingen 1561 (Sakrausky, str. 127).

22 Prav tam, str. 129 sl.

23 Elze, str. 358; Rajhman, str. 166.

24 Prav tam, str. 359.

25 Prav tam, str. 360 sl.

26 Glede dogajanj in posledic primerjaj Rupel, *Primu Truber* (kot v opombi 5), str. 204-209.

27 Na primer prav tam str. 130: »V registru, kot tudi v vseh mojih knjigah, je jasno razvidno, da prevajam in tiskam le knjige, ki jih teologi, ki so blizu augsburške veroizpovedi, [...]zagovarjajo in cenijo kot prave, dobre in krščanske.«

ULRICH KÖPF

sveti večerji resnično prisotna in da veruje, da niso tega deležni le verniki v duhu za življenje, temveč ga prejmejo tudi neverniki v zakramentu v obsodbo.«²⁸ Taka izpoved o luteranskem nauku dejanske navzočnosti je seveda nastala v dilemi, v kateri se je Trubar takrat znašel. Izrazil je sicer mnenje o Gospodovi večerji, vendar se je izognil vsakršni diskusiji o spornih točkah in je zahteval čimbolj preprosto razumevanje, ki je temeljilo na sporočilih evangelijev. Marca 1557 je v pismu Bullingerju zavračal obtožbo, da bi preklel zvinglijevce kot krivoverce, in mu poročal, kako je v Kemptenu na začetku svojega opravljanja službe pridigarja moral pojasnjevati Gospodovo večerjo, kajti prejšnji pridigarji so »skoraj vsi kar naprej bili drug proti drugemu zaradi zakramenta«. O svojih pridigah je med drugim zapisal: »[...] in ko sem prišel do tega, da sem moral govoriti o substanci zakramenta ter se izjaviti proti obema strankama, sem vzkliknil zoper hudiča, ki je napravil v krščanski cerkvi tak razdor in needinost zaradi tega nauka v veliko oviro za širjenje evangelija. In med drugim sem dejal: Kaj koristijo pobožnim preprostim kristjanom take visoke disputacije o resnični, telesni, bistveni in duhovni navzočnosti Kristusovega telesa, ko pa oboji, cvinglijski in lutrovski, priznavajo, da niso le znamenja, temveč da se pri večerji kristjanom resnično deli Kristusovo telo in njegova kri. Pri tem naj ostane in tudi mi hočemo to tako pustiti [...]«. ²⁹ Torej je harmonično formulacijo splošnega evangeličanskega stališča postavil proti sporu za šolsko dojemanje pojma navzočnosti Kristusa pri Gospodovi večerji. Zato pa je pristavil Avguštinove besede, »da za zakramente ne gre uporabljati besednega dokazovanja, marveč vero«. Kajti: »Kristus da je v svoji večerji, kjer jo pravilno obhajajo, posvetil kruh v svoje telo in vino v svojo kri, njegovim besedam hočemo preprosto verjeti in o tem nič več disputirati. Je pač skrivnost.« In je dodal: »[...] noben zvinglijanec ne luteranec z mojimi pridigami o zakramentih niti drugimi nauki, kolikor sem razumel, ni bil nezadovoljen ali se z mano sprl.«³⁰ Še četrto stoletja pozneje je s sklicevanjem na Avgušтина, Janeza

28 Pismo vladarjevemu namestniku na Kranjskem (Elze, str. 408 sl.); Trubarjevo pismo vojvodi ni ohranjeno.

29 Elze, str. 24; Rajhman, str. 26, 28.

30 Prav tam.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Krizostoma (Zlatousta) in Tomaža Akvinskega jedrnato menil: »O Božjih zakramentih naj se ne bi toliko prepirali, temveč bi vanje preprosto verovali.«³¹ Tak odnos je ustrezal vernikom, ki niso bili zmožni razumeti težavne diskusije o zadnji večerji med wittenberškimi, zgornjenemškimi in švicarskimi teologi. S svojim spravljivim odnosom je Trubar zagotovo tudi poskušal, da svojih rojakov ne bi vpletal v cerkvenopolitično usoden spor o Gospodovi večerji med protestanti.

3. DUHOVNIŠKA NARAVNANOST TRUBARJEVE TEOLOGIJE

Če iščemo motive za Trubarjevo pisateljsko delo, ki je namenjeno rojakom v daljni domovini, bomo vedno znova odkrili sočutne izjave o »našem ubogem/preprostem dobrosrčnem slovenskem ljudstvu«.³² K pisanju ga je spodbujalo sočutje in ljubezen do ubogih, zapuščenih in zavedenih rojakov. V tem bi lahko preprosto videli izraz narodne zavesti in rezultat – stvaritev slovenskega knjižnega jezika in književnosti v tem jeziku – bi tako dojemanje na prvi pogled tudi potrdil. Toda stvari bi lahko opisali tudi bolj diferencirano, saj je Primož Trubar to tudi sam nakazal. V njegovem pisanju o »ubogem slovenskem ljudstvu« lahko razlikujemo tri vidike:

a) Socialni vidik

Pri Trubarjevih rojakih gre za veliko preprostih ljudi, ki zaradi svojega stanu niso bili pismeni, saj njihov materni jezik ni poznal pisne oblike. Pripadniki vodilne plasti v deželi so znali italijansko, nemško, tudi latinsko, in so bili v teh jezikih deležni kulture knjižnega jezika. Trubar je želel »ubogemu ljudstvu« pomagati tako, da je slovenskemu narodu ustvaril knjižni jezik kot osnovo za narodno kulturo.

b) Versko-teološki vidik

Beda »ubogega ljudstva« za Trubarja ni bila od Boga dana, temveč jo je povzročila papeževa rimskokatoliška Cerkev, ali pa jo je vsaj povečala. To je spoznal pri nemških in švicarskih reformatorjih. Trubar

31 Predgovor h knjigi *Ta celi Novi testament*, Tübingen 1581–82 (Sakrausky, str. 428).

32 Nemški predgovor h knjigi *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta* 1557–58 (Sakrausky, str. 90) in še večkrat.

vedno znova opozarja, da predstavniki rimskokatoliške Cerkve zatirajo narod. K temu spada tudi očitek, da ljudstvo puščajo v neznanju, mu onemogočajo izobraževanje, zaradi česar nima dostopa do pravega odrešenja. Zahteval je, da se to stanje odpravi z verskim razsvetljevanjem, za to pa je potrebna izobrazba. Tako kot v šolskih spisih Martina Luthra temelji tudi Trubarjev izobraževalni program na verski osnovi: njegov cilj je približati ljudstvu odrešilni evangelij. Sredstvi za to sta *Sveto pismo* in katekizem, ki lahko – v nasprotju z nerazumljivimi latinskimi mašnimi knjigami – ljudstvu približata evangelij. Predpogoj za to pa so knjige v slovenščini in izobraževanje ljudstva, da jih bo znalo brati.³³ Ugovoru, »da navadni, preprosti človek in laik naj ne pozna in naj ne bere *Sv. Pisma* ipd.«, je odgovarjal z zahtevo Janeza Krizostoma in Erazma, naj vsakdo – ne glede na stan in poklic – »neprenehoma bere *Sv. Pismo* in naj iz njega povsod govori, poje in pripoveduje«.³⁴

c) Vidik ogroženosti

Tretji vidik je morda nekoliko v senci prvih dveh, vendar ga Trubar vedno znova omenja: ogroženost prebivalstva zaradi turških napadov. *Sveto pismo* in katekizem v slovenščini in njuno branje naj bi ljudstvu pomagali, da krepí svojo krščansko predstavo o sebi in svojo samozavest v spopadanju s Turki. Trubar pogosto celo izraža upanje, da bi lahko Turke s takimi knjigami spreobrnili. V obširnem pojasnilu kralju Maksimilijanu je govor tudi o dolgem predgovoru k *Novi zavezi*: [Trubar] »hoče s tem svojim pisanjem (zaradi katerega se je močno potrudil ter vanj vse svoje misli in delo obrnil) pripraviti tudi Turke k spoznanju njih grehov in pokvarjene nature, k pravi pokori in pravi krščanski veri, naj bi iz tega spoznali, da je njih mohamedanska vera kriva, izmišljena, nova in hudičeva [...]«.³⁵

Trubar je imel kot pisatelj torej različne, zelo daljnosežne cilje.

33 Primerjaj na primer prav tam (Sakrausky, str. 91, 106); predgovor k delu *Articuli oli dejli te prave, stare vere kersčanske* (kot opomba 15; Sakrausky, str. 160).

34 Nemški predgovor h knjigi *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta* 1557–58 (Sakrausky, str. 106 sl.).

35 *Register und sumarische verzeichnus aller windischer buecher, so biß auf ditz 1560-sten jarr Primo Trubero jn truckh geben werden* (Register in sumarični seznam vseh slovenskih knjig, ki jih je do tega 1560. leta Primož Trubar dal v tisk. Priloga k pismu kralju Maksimilijanu 2. 1. 1560; Elze, str. 47; Rajhman, str. 46, 50).

4. OSNOVNE MISLI TRUBARJEVE TEOLOGIJE

Osredotočimo se zdaj na pomembne vsebine njegove teologije, če jih je mogoče razbrati iz nemških virov. Kot smo že videli pri vprašanju Gospodove večerje, Trubar ne mara subtilnih obravnava težjih teoloških tematik. Zanimajo ga osrednje vsebine, ki so pomembne za odrešenje vseh in ki jih lahko tudi vsi razumejo – tudi »ubogo, preprosto ljudstvo«.

a) Vse Trubarjeve besede o pravem krščanskem nauku in pravi krščanski veri temeljijo na splošnem izhodišču: niso nove misli. Tudi Trubar se mora zagovarjati pred očitkom obnove, ki so ga staroverske strani nasploh izrekale proti reformatorjem. V svojih predgovorih neutrudno poudarja, da zastopa *stari* nauk in *staro* vero. To želi dokazati predvsem s tem, da verjame, da so bistvene vsebine *Nove zaveze*, torej evangelija, že oznanjene v *Stari zavezi*, torej že na začetku človeštva. »To vero [...] je Bog Oče s Sinom in Svetim Duhom že od vekomaj predvidel, določil in ustanovil, kot je sveti Pavel jasno izpričal, ko je zapisal: Ef. 1. Bog Oče nas je izbral s pomočjo Jezusa Kristusa, še preden je ustvaril svet [...]. In to našo pravo krščansko vero je pred 5600 leti sam Sin Božji pred njegovim učlovečenjem še v rajju kot prvim pridigal in razodel prvima človekoma takoj po izgonu iz raja«. ³⁶ To je zagotovo veliko več kot tradicionalna alegorična interpretacija *Stare zaveze* glede Kristusa in njegovega odrešenja; kajti Trubar je prepričan, da pojasnjuje dobesedni smisel besedila. Sicer pa lahko svojim rojakom priporoča, da sklicevanju katoličanov na »staro vero« odgovarjajo: »Čeprav je naša vera najstarejša, ker jo je Bog ustvaril, še preden je postavil svetu temelje [...] Toda starost, velika sila, dozdevna svetost, človeška modrost, veliko število ljudstva in dolgotrajnost ne storé še vere prave in ne zveličajo ljudi, marveč Božja beseda.« Po različnih ugovorih na argumentacijo o visoki starosti, na katero se lahko sklicuje tudi hudič, je prišel do sklepa: »Zato naj se nihče ne dá odvesti in odvrniti od prave stare vere z besedo: vera je stara, čeprav je treba starost ljubiti in spoštovati.« Bistroumno je spoznal, da sta bila Adam in Eva pred izgonom iz raja in po njem

36 Posvetilo kralju Maksimilijanu Češkemu v delu *Edni kratki razumni nauci, najpotrebnei i prudnei* (cirilica), Tübingen 1562 (Sakrausky, str. 252).

ULRICH KÖPF

»prava in neprava vernika«, da je bilo sklicevanje na visoko starost potem vedno ambivalentno.³⁷

Začudenje vzbuja, da Trubar svojega *Katekizma* iz leta 1550 ni začel z desetimi zapovedmi kot Luther ali s krstom kot Brenz, temveč s stvaritvijo in izvirnim grehom in nato z obljubo. Oskar Sakrausky je to interpretiral tako, da je bil Trubar »bolj svetopisemski, celo bolj osredotočen na pisni vir« kot drugi.³⁸ Vekoslav Grmič je v tem odkrival celo »antropološko načelo« njegove teologije: za Trubarja je »središče njegovega teološkega razmišljanja v *Katekizmu* človek«. ³⁹ Toda taka razmišljanja niso primerna. Trubar sam nam ponuja ključ do prave rešitve: zasidranje razodetja Jezusa Kristusa že v rajju mu ponuja dokaz o starosti nauka, ki ga zastopa, s tem pa se – kljub načelni relativizaciji argumenta o starosti – brani pred napadi katoliških nasprotnikov. V svojem predgovoru kralju Maksimiljanu izrecno poudarja, »da z našim novim delom ne nameravamo nikjer med krščanstvom napraviti nikakega punta in nikake nove, zapeljive vere«, temveč »hočemo vzpostaviti staro, pravo, zveličavno krščansko vero, ki jo je Bog že od vekomaj predvidel in določil«. ⁴⁰

b) Trubar sledi razodetju krščanskega nauka skozi vso *Staro zavezo* od očakov prek Mojzesa in prerokov do *Nove zaveze*, apostolov in do prve Cerkve. Najpomembnejša avtoriteta zanj je – po zgledu reformatorjev – apostol Pavel, ki je vse bistvene izjave Mojzesa in Davida, prerokov iz *Stare zaveze* in evangelistov »v svojih spisih in pridigah, kratko in razumljivo povzel in z malo besedami razložil«. ⁴¹ Najpomembnejše apostolovo delo je za Trubarja njegovo pismo Rimljanom, in tako kot Melanchthon v svojem delu *Loci*, vidi tudi Trubar v osrednjih pojmih pisma zajete osnovne misli evangelija: »O avtorju,

37 Predgovor h knjigi *Catechismus z dvejma izlagama. Ena pridiga*. Tübingen 1575 (Sakrausky, str. 373).

38 Sakrausky, str. 74.

39 Vekoslav Grmič, *Načela Trubarjevih teoloških misli*, v: Rolf-Dieter Kluge (ur.), *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich* (Sagnerjeva slovanska zbirka 14), München 1995, str. 251–257, tukaj: str. 253.

40 Predgovor (kot opomba 36; Sakrausky, str. 248).

41 Predgovor h knjigi *Svetiga Pavla listuvi*, Tübingen 1567 (Sakrausky, str. 395).

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

vsebini in o neizrekljivi koristi lista do Rimljanov, ki ga vsi pobožni in učeni imajo za pravi in poglobitni del novega testameta in za najčistejši evangelij ter ga silno cenijo«. In nato: »Kako je treba umeti besede postava, greh, milost, vera, pravičnost, meso in duh, sem v sledečem slovenskem dolgem predgovoru k temu listu in že prej v predgovoru k novemu testamentu dovolj govoril in razlagal [...].«⁴²

c) Omenjeni pojmi iz pisma Rimljanom usmerjajo v jedro reformacijskega nauka, ki jih Primož Trubar glede na svoje bralce povzame zelo strnjeno in tako zelo zgoščeno, da ostanejo v spominu. V glavnem gre za dva sporna člena krščanske vere o tem, »kako pri Bogu dosežemo milost in odpuščanje grehov in kako naj bi pravilno služili Bogu ali kako se zdaj reče o opravičenju in dobrih delih«. Pri tem ne gre za »novo, zapeljivo vero [...], temveč za staro, pravo, osrečujočo krščansko vero in za pravo Bogu všečno služenje Bogu in dobra dela«. ⁴³

O prvem členu, »kako in kje, s kakšnimi sredstvi in po kateri poti doseže in si pridobi človek milost in Božjo naklonjenost, odpuščanje vseh grehov, Svetega duha in večno življenje«, ⁴⁴ izpelje v pregledu *Stare in Nove zaveze*, da smo s pomočjo Kristusa – in to *samo* Kristusa, brez drugega posredovanja, brez del ali zaslug – prejeli odpuščanje grehov in odrešenje, in sicer »moramo [...] verjeti, se izpovedati tudi z besedo in javnimi deli«. ⁴⁵ Omemba »del« na zadnjem mestu se zdi dvoumna, vendar ne misli na dela v smislu dejanj, zaslug, temveč kot priznanje in potrditev predhodne vere v odrešenje po Kristusu. V nadaljevanju potrdi »to vero, da naj bi vsi ljudje samo zaradi Jezusa Kristusa in njegovih zaslug, s pravo vero vanj in s pravo rabo svetih zakramentov bili deležni in blaženi«. ⁴⁶ Na tem mestu Trubar izraža

42 Predgovor h knjigi *Ta drugi dejl tiga Noviga testameta*, Tübingen 1560 (Sakrausky, str. 118).

43 Predgovor h knjigi *Edni kratki razumni nauci* (kot opomba 14; Sakrausky, str. 260).

44 Prav tam, str. 249.

45 Prav tam, str. 252.

46 Prav tam. Tudi v *Registru in sumaričnem seznamu* je napisal o edini poti k opravičenju, »da ne morejo ljudje z nobenim drugim sredstvom ali po nobeni drugi poti postati deležni Kristusovih zaslug, vseh njegovih dobrot in koristi kot le s pravo vero in pravo rabo sv. zakramentov« (Elze, str. 49; Rajhman, str. 47, 51).

ULRICH KÖPF

opravičenje tako, »da bomo njegovih dobrih del in zaslug deležni samo, če bomo vanj verovali s pravo živo vero«. ⁴⁷ Izjavi o zagovarjanju *sola fide* postavi v pravem reformacijskem načinu izražanja ob bok izjavo o pravem evangeličanskem spoznanju »po *Pismu*«, se pravi *sola scriptura*. Piše namreč: »Da, vse to morajo vsi ljudje spoznati in dojeti samo iz *Svetega pisma* in iz pridig svetega evangelija.« ⁴⁸

Opazno je, kako zelo Trubar poleg poudarka odrešenja samo s pomočjo Jezusa Kristusa vedno znova poudarja, da zaradi tega ne smemo razvrednotiti pomena drugih dveh oseb Svete Trojice. ⁴⁹ Ta misel v zgodnji fazi reformacije ni imela posebnega pomena, ker so wittenberški teologi, tako kot Zwingli in Calvin, strogo ohranili starocerkveni nauk o Sveti Trojici. Verjetno se je želel Trubar s tem že od vsega začetka braniti pred sumničanjem, da je morda simpatiziral z gibanjem, ki je nasprotovalo Sveti Trojici in se je takrat širilo iz Italije proti vzhodu, predvsem na Sedmograško in Poljsko.

Takšna razmišljanja so bila njegovim bralcem iz »ubogega slovenskega ljudstva« zagotovo tuja. Njim je želel približati razumevanje evangelija o opravičenju grešnika z nazornimi primeri, ki so bili njihovemu načinu življenja še zlasti blizu. Trubar je razložil besedo »evangelij« kot »ena grška beseda. Ta se more v to slovenščino tolmačiti: enu dobru selstvu oli en dober glas oli en dobri, veseli marin, od katerih ti ljudje bodo veseli, od nih z veseljem govore, radi poslušajo inu drugim pravijo, koker de bi zdaj en le-tak dober risničen glas inu marin k nom prišel: Ti Turiki so od našiga gospudi krala inu od nega sinov iz vseh slovenskih, krovaških inu vogrskih dežel, iz Bosne inu Konstantinopola cilu pregnani. Zatu mi inu vsi naši otroci se ne bomo uže več balí Turkov, bomo žiher inu mir imeli pred vsemi našimi sovražniki.« ⁵⁰

47 Predgovor h knjigi *Prvi del Novoga testamenta*, Tübingen, 1562 (Sakrausky, str. 215).

48 Prav tam.

49 Na primer predgovor h knjigi *Edni kratki razumni nauci* (kot opomba 14; Sakrausky, str. 251). »In ta prava vera v Gospoda Jezusa Kristusa, nikakor ne izključuje vere v ostali dve osebi Sv. Trojice, v Boga Očeta in Sv. Duha.«

50 *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* h knjigi *Ta prvi dejl tiga Novega testamenta*, Tübingen 1557 (kot opomba 4; prevedeno pri Sakrauskyju, str. 382, opomba 13).

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

O drugem členu, kako naj bi služili Bogu, je Trubar razvil etiko hvaležnosti za opravičenje, ki se je že zgodilo, in za odpuščanje grehov. Kristjani naj bi živeli novo življenje po Božji želji in besedi, da bi tako dokazali živo vero v prejeta Božjo milost, toda ne z mnenjem, da bi lahko s svojimi dejanji dosegli zasluge in nagrado.⁵¹ Iz tega sledi, da je moral Trubar dosedanje bogoslužje v obliki maše zavreči, prav tako vsa domnevno dobra dela in cerkvene običaje, čeprav stare in častitljive, ker niso temeljili na *Svetem pismu* ali so Božji besedi celo nasprotovali.⁵² Prav tako je odklanjal določene oblike načina življenja, ki so do takrat veljale za zaslužne, denimo celibat ali post.⁵³

Še marsikaj bi lahko navedli o Trubarjevih razlagah, ki temeljijo na *Svetem pismu*. Rad bi opozoril samo še na eno posledico njegovega intenzivnega opozarjanja na novo ravnanje s *Svetim pismom*. Menil je, »da vidimo in spoznamo v teh naših časih, kakšno moč in učinek imata pisana in govorjena Božja beseda, ki po vsej Evropi čedalje bolj razkrivata prikrita Antikrista in uničujeta njegovo kraljestvo«. Trubar naj bi »sam slišal od nekaterih Turkov, da imajo prerokbo (brez dvoma od kristjanov), da bosta njih vera in država kmalu propadli in izginili, krščanska pa da bo ostala«. ⁵⁴ Tudi to upanje je pri njegovih bralcih moralo naleteti na odprta ušesa.

SKLEP

Videli smo, kako je Primož Trubar v uvodnih besedilih k svojim prevodom *Svetega pisma*, h *Katekizmom* in drugim delom razvil preprosto, toda – ravno zaradi opustitve akademskih razlag in učenih vsebin – zelo zgoščen in jedrnat reformacijski nauk. Tak nauk je bil tudi razumljiv preprostemu ljudstvu in ga je to moralo dojeti kot osvoboditev od tradicionalnih cerkvenih predstav in zahtev ter kot

51 Predgovor h knjigi *Edni kratki razumni nauci* (kot opomba 14; Sakrausky, str. 256–258).

52 Prav tam, str. 258.

53 Prav tam, str. 259 sl.

54 Predgovor h knjigi *Ta drugi dejl tiga Novega testamenta*, Tübingen 1560 kot opomba 42; Sakrausky, str. 119).

ULRICH KÖPF

pomoč proti ogroženosti zaradi Turkov. Reformacija se v Sloveniji ni mogla trajno zakoreniniti, vendar to zagotovo ni bilo zaradi napake v Trubarjevi teologiji in oznanjanju, temveč zaradi političnih okoliščin, ki so onemogočale dolgotrajno uveljavitev njegovih misli v zgodnjem novem veku.